

ХАЖИНСЬКИЙ Р. М.,
аспірант кафедри теорії держави і права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 34.05

СОМАТИЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

У статті проведено дослідження розвитку ідеї соматичних прав людини та сучасних тенденцій наукових пошуків щодо цієї проблематики. Виокремлено етичні, філософські й правові проблеми розвитку соматичних прав.

Ключові слова: соматичні права, евтаназія, трансплантація, біоетика, розвиток.

В статье проведено исследование развития идеи соматических прав человека и современных тенденций научных поисков относительно данной проблематики. Выделены этические, философские и правовые проблемы развития соматических прав.

Ключевые слова: соматические права, эвтаназия, трансплантация, биоэтика, развитие.

In the article a study of the somatic development of the idea of human rights and modern trends of scientific researches of this problem. Dedicated ethical, philosophical and legal problems of development of somatic rights.

Key words: somatic rights, euthanasia, transplantation, bioethics, development.

Вступ. Актуальність теми дослідження ґрунтується на необхідності розуміння нового покоління прав людини, що входить у наш час. Різноманітні сміливі експерименти у сфері біотехнологій, розробка новітніх інформаційних систем та інші науково-технічні досягнення стають передумовами становлення нових прав людини. Поряд зі сталими й визнаними правами людини виникають раніше не відомі специфічні можливості, правове положення яких не є визначеним, що ставить питання про їх нормативне закріплення. Отже, щоб задовольнити потреби суспільства та забезпечити відповідність правових норм реаліям сучасних відносин у суспільстві, необхідне дослідження нового покоління прав людини.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення ретроспективи й сучасного стану розвитку соматичних прав людини.

Проблемам людського тіла, його життя, смерті в юридичному аспекті було присвячено окремі праці Н.А. Ардашової, Е.Р. Афанасьєвої, Д.А. Гудими, О.Д. Дубовик, А.В. Йориша, Н.С. Кальченко, Д.П. Коб'якова, М.І. Ковальова, В.Р. Король, Е.В. Кузнецова, М.Н. Малєїної, Н.А. Маргацької, А.Е. Нікітіної, Т.В. Нікішиної, Е.В. Новікової, С.В. Полубинської, В.П. Сальникова, Р.З. Стеценко, О.А. Хазової, Ю.Н. Храмової, А.О. Фальковського, К.Е. Фомічова та інших учених.

У сучасній зарубіжній юридичній науці ця тематика представлена більш широко й ґрунтовно в роботах А. Бенхема, Д. Берга, Р. Бонні, Д. Вертса, Р. Вольфсласта, Е. Гузик-Макарука, Т. Гутмана, Р. Дворкіна, П. Кеніґа, Р. Клауса, Р. Коен-Алмагора, А. Ланга, Р. Меркеля.

Результати дослідження. До другої половини ХХ століття наявна класифікація прав людини виділяла лише три покоління, виокремлення яких відбувалось відповідно до їх історичного розвитку. Перше було поколінням прав і свобод людини й громадянина, заснованих на традиційних ліберальних цінностях права та свободи, що визначали межі втручання державної влади у сфері громадянського суспільства й особистого життя людей, відображали пафос буржуазних революцій (право на свободу думки, совісті та релігії, на рівність перед законом, на участь в управлінні державою, на недоторканність особи) [5, с. 221]. Другим є

покоління, що передбачає економічні, соціальні та культурні права людини (право на відпочинок, працю, на захист материнства й дитинства, на гідні умови життя). Третім поколінням є права, які ще називають «правами солідарності», – колективні права, спрямовані на забезпечення співіснування людства (право на мир, безпечне навколишнє середовище, право на розвиток). Сьогодні в юридичній науці, яка постійно розвивається, виділяється ще одна група прав, які названо соматичними (від грец. soma – тіло), – група вимог особи щодо самостійного розпорядження своїм тілом (право на смерть, права у сфері трансплантології, сексуальні й репродуктивні права, право на зміну статі) [18, с. 58].

Як вказує О.Е. Старовойтова, право на тіло та його юридична регламентація як центральна проблема дослідження охоплює цілий комплекс соматичних прав, що ґрунтуються на світоглядній упевненості в «праві» людини розпоряджатися своїм тілом і його органами [19, с. 4].

Становлення й дослідження теорії соматичних прав відбувалось разом із біоетикою, метою якої є вивчення людських цінностей, порівняння моралі та права. Поява й розвиток соматичних прав особистості тісно пов'язується з таким явищем, як біоетика, що є міждисциплінарною сферою дослідження умов і наслідків науково-технічного прогресу в біомедицині, тобто впливу науково-технічного прогресу на систему людських цінностей. У цілому біоетика покликана встановити розумні обмеження для розвитку соматичних прав. Неконтрольована законом еволюція соматичних прав у тому напрямі й темпі, які диктує сучасне життя, може призвести до втрати колишніх уявлень про людину [11].

Сучасні науковці (наприклад, А.Х. Абашидзе, А.М. Солнцев, А.І. Йориш, С.І. Глушкова) визначають теоретичну розробку соматичних прав людини як «захист прав людини у сфері біоетики», «права людини та розвиток біології й медицини» [1, с. 125; 4, с. 381; 9, с. 92].

Загалом повного зведеного переліку соматичних прав немає, як у теоретичних, так і в офіційних джерелах. Однак можна навести декілька прав, які є найбільш обговорюваними, наприклад: право на смерть, право людини щодо її органів, репродуктивні права людини (позитивного характеру – штучне запліднення, негативного характеру – аборт, стерилізація), право на зміну статі, право на клонування як усього організму, так і окремих його органів, право на трансплантацію органів, використання евтаназії тощо [14].

Питання про зміст соматичних прав людини залишається відкритим. Досить розгорнутий перелік цих прав було представлено в публікаціях М.А. Лаврика. Зокрема, учений називає такі права цієї групи: право на смерть (евтаназія), права людини щодо її органів і тканин, сексуальні права, репродуктивні права позитивного характеру (штучне запліднення) і негативного характеру (аборт, стерилізація, контрацепція), право на зміну статі. Право на клонування людини або її органів та право на вживання наркотичних засобів і психотропних речовин також згадуються автором, проте не розглядаються як соматичні права через діючу в Російській Федерації заборону на їх реалізацію [13].

У деяких випадках викликає суперечки перелік прав: науковці не погоджуються з наміром вважати право на смерть соматичним правом, однак не вважають таким право на реанімацію, право на вживання наркотиків без права на лікування медикаментами. Зазначається, що перелік створено лише для обсягу явищ, обговорюваних з етичної позиції, та з ігноруванням реального стану справ.

Деякі вчені критично оцінюють намір регламентації деяких соматичних прав. Право людини вільно розпоряджатися своїм тілом і тілами близьких людей є фактично правом людини торгувати своїми органами, що зараз спостерігається в Косово, Албанії, Індії та інших країнах. С.І. Івентьєв вважає: «Під легалізацією соматичних прав ховається бажання деяких учених і медичних транскорпорацій організувати відкриту й масову торгівлю органами, людьми та генним матеріалом». Ця ідея простежується в деяких розвідках. Наприклад, А.Х. Абашидзе, А.М. Солнцев, які є прихильниками соматичних прав людини, вказують: «Країни Співдружності Незалежних Держав володіють багатого біологічною різноманітністю, а тому є досить привабливим об'єктом для дослідників генетичних ресурсів» [2, с. 85]. Натомість це має насторожувати громадськість, оскільки відсутні гарантії того, що досвід використання генетичних ресурсів культурних рослин не буде використано на людині [6, с. 51].

Соматичні права за своєю природою належать до соціальних та економічних прав людини, які належать до другого покоління прав людини. Цивільні правовідносини, що стосуються купівлі-продажу (торгівлі), пов'язані з економічною діяльністю людини. Офіційна

торгівля людськими органами (платна трансплантологія) також належить до економічної, або підприємницької, діяльності. Отже, платна трансплантологія належить до соціально-економічних прав людини, оскільки людина, яка продає свої органи, отримує матеріальну вигоду (особа, перепродавши органи, має прибуток), а медицина реалізує через трансплантологію соціальні права людини на охорону здоров'я й медичну допомогу. Соматичні права фактично перетворюють людину та її органи на предмет торгу або товар. При цьому про духовний і моральний аспект не йдеться [7, с. 38].

Соматичні права в перших своїх проявах існують давно. Історія свідчить, що закон у різних його проявах постійно захищав, а на ранніх історичних етапах навіть оцінював людське тіло. Так, наприклад, у Руській Правді, зводі давньоруського права епохи Київської Русі, велика увага приділялася злочинам, скоєним проти особистості, серед яких виділялися вбивства й каліцтва. У «Законах ранніх англійських королів» початку XVII століття визначалася ціна за тіло та його органи. У наші дні увага до людського тіла з боку закону лише посилилась. Це пояснюється, зокрема, бурхливим розвитком біології та медицини. Новітні біомедичні технології позбавляють від багатьох серйозних недуг. Однак поряд із наданням величезних позитивних можливостей нові наукові досягнення стали джерелом певних труднощів. Можливість необмеженого втручання в людську природу спричинила виникнення серйозних етичних і правових проблем. При цьому багато з них не мають однозначного вирішення, тому є предметом наукових суперечок. Уже давно вимагають юридичного вирішення питання, пов'язані з визначенням початку й кінця людського життя, юридичним статусом коматозних хворих, людського ембріона, з допустимістю втручання в генетичні характеристики людини [19, с. 59].

Отже, становлення нового покоління поряд з уже існуючими – це безперечний факт. Такий момент потребує не лише ґрунтовного дослідження, яке знову підтвердить існування соматичних прав людини, а й нормативного врегулювання цього питання як на внутрішньодержавному, так і на світовому рівнях.

Багато держав пішли шляхом дозволу на правовому рівні одностатевих шлюбів, клонування людини, евтаназії, різних маніпуляцій з ембріонами. Однак специфіка нового покоління прав людини полягає в тому, що міжнародно-правові заохочення розвитку соматичних прав можуть спричинити незворотні та важкопрогнозовані наслідки для існування людства загалом. Сьогодні на міжнародно-правовому рівні (ООН, Ради Європи) існує консенсус про обмеження соматичних прав людини; особливий внесок у прийняття цього рішення вносять дані біоетики та позиції світових релігій [3, с. 78].

В.І. Крусс зазначав: «Соматичні права й свободи навряд чи можуть бути розміщені в традиційній (конституційній) класифікації прав і свобод, оскільки інституційність при цьому задається якісно особливими й водночас істотними параметрами» [12, с. 49]. А.І. Ковлер відстоював позицію, що соматичні права – це різновид особистих прав. Він писав: «Серцевину особистих прав складають право на життя й гідність особи, право на свободу та особисту недоторканність, свобода совісті. Саме вони, вочевидь, є базовими, родовими правами для особистісних прав» [10, с. 438].

Ф.М. Рудинський розглядав зазначені права як засоби захисту від експериментів у сфері генетичної спадковості особистості, пов'язаних із клонуванням та іншими відкриттями в галузі біології [16].

На сьогодні факт існування соматичних прав встановлено, однак науковцями не знайдено консенсусу щодо їх переліку, розуміння меж та забезпечення механізму функціонування й захисту.

Соматичні права людини як суб'єктивні права рідко закріплюються на конституційному рівні. Водночас правова регламентація людської тілесності досить детально представлена в низці текстів різних конституцій. Як окремі приклади можна назвати право на повагу інтимного життя (Конституція Андорри), право дитини на повагу сексуальної недоторканності (Конституція Бельгії), право одружуватися й засновувати сім'ю (Конституція Боснії і Герцеговини), право на вільне прийняття рішення про народження дитини (Конституція Македонії) [8]. Однак варто зазначити, що жодна із чинних конституцій не містить право на зміну статі, право на смерть.

Феномен евтаназії як одного із соматичних прав проблематизується як одне з виражень наростаючої в сучасному суспільстві «автономізації» – тенденції щодо розширення можливостей вільного волевиявлення, автономного вибору індивідом своєї життєвої пози-

ції, безперешкодного розпорядження власним життям, у тому числі його переривання за сприяння лікарів. Прихильники визнання евтаназії законодавчо регламентованою практикою розглядають її як акт граничного особистісного самовизначення, яке у свою чергу зводиться до аксіоматики «основних, невід'ємних і природних прав людини», уперше політично постульованої в Декларації прав людини й громадянина 1789 р., що включає в себе право на життя, свободу, гідність тощо [16, с. 659].

Виділяють такі різновиди евтаназії, як пасивна (припинення лікувальних заходів для пацієнтів у «стабільному вегетативному (рослинному) стані») та активна (дії лікарів, які безпосередньо ведуть до смерті хворого («смерть на голці»)). Актуалізувалися також такі варіанти, як добровільна евтаназія, що передбачає виконання прохання самого пацієнта, який має важкі фізичні страждання, про відхід із життя (саме ця форма евтаназії стає предметом поглибленої проблематизації в аспекті «прав людини», зокрема, з огляду на те, що вона, допускаючи сприяння інших осіб, не може прирівнюватись до самогубства), і примусова евтаназія щодо осіб, не здатних стати суб'єктом усвідомленого вибору (немовлят, пацієнтів із відсутністю свідомості, осіб із затримкою розвитку та інших). Варто зазначити, що в дискусіях про легалізацію евтаназії медики виступають як найбільш радикальні її супротивники.

Неоднозначність проблеми евтаназії обумовлюється її щонайменше «двоскладністю»: залишаючись надбанням медицини, вона водночас зачіпає питання правового, соціального, аксіологічного, природничо-наукового, релігійного порядку. Безперечно, актуалізація феномена евтаназії стимулюється досягненнями сучасної науки в пізнанні закономірностей життя та створенні технологій, які дозволяють не лише обмежувати «природні» причини смерті людини, а й використовувати як «будівельний матеріал» сам її організм (трансплантуються органи, стовбурові клітини, генетичний субстрат, субстанція, що клонується, тощо), «протезувати» її життєві функції та відчутно продовжувати її життя [14, с. 159]. Як наслідок, життя та смерть усе більше стають результатом усвідомленого вибору, що вимагає правової регламентації, форми якої сьогодні активно обговорюються серед фахівців. Існує перспектива легалізації так званих соматичних прав людини [11, с. 50], які повинні гарантувати їй можливість вільно розпоряджатися своїм тілом, трансформуючи його на власний розсуд за допомогою біомедичних технологій [16, с. 659].

Проблеми трансплантології, як і евтаназії, є складовими частинами предмета правової танатології. Право на трансплантацію розглядається як один із видів соматичних прав людини. У кожному окремому випадку пересадка зачіпає інтереси як мінімум двох осіб (донора і реципієнта), що визначає особливий характер правової регламентації. Подальший розвиток трансплантології не може відбуватись без удосконалення самого законодавства. Констатація «смерті мозку» потенційного донора за збереження кровообігу та життєздатності органів, проблема відключення засобів життєзабезпечення, вирішення питання про право особистості розпоряджатись власним тілом та органами після смерті – усі ці питання вимагають правової регламентації. Особливе місце в проблемі трансплантації посідає правове регулювання пересадки фетальних органів і тканин. У сучасній медичній практиці відомі випадки, коли абортівані плоди використовують для отримання вакцин, під час діагностики вірусних захворювань, для розробки новітніх методів внутрішньоутробної хірургії. Існує небезпека перетворення жінок на «сировину» для бізнесу, пов'язаного з фетальною трансплантацією [18].

Висновки. Проблема людського тіла та соматичних прав людини й громадянина сьогодні постає як новий напрям у правознавстві. Нині широке використання нових біомедичних технологій супроводжується недостатністю, а в низці випадків – і повною відсутністю правового регулювання відносин, що складаються у сфері реалізації й захисту зазначених прав. Наш закон стоїть на сторожі тілесної недоторканності людини й громадянина. Проте з'явилися нові серйозні проблеми, які вимагають конкретизації та деталізації цього важливого законодавчого положення. Звичайно, нові наукові розробки й експерименти над людським тілом (трансплантація, клонування, штучна репродукція, фундаментальна реконструкція) можна законодавчо заборонити, однак заборона, на думку багатьох учених, гальмує науково-технічний прогрес, який можливий лише за умови свободи наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Абашидзе А.Х. Нюрнбергский кодекс и дальнейшее международно-правовое регулирование вопросов биоэтики / А.Х. Абашидзе, А.М. Солнцев // Российский ежегодник международного права, 2006. – СПб., 2007. – С. 122–133.

2. Абашидзе А.Х. Бог велел делиться. Международно-правовые проблемы доступа к генетическим ресурсам и совместного использования выгод / А.Х. Абашидзе, О.Д. Миловидов, А.М. Солнцев // *Обозреватель*. – 2008. – № 8(222). – С. 81–87.
3. Абашидзе А.Х. Новое поколение прав человека: соматические права / А.Х. Абашидзе, А.М. Солнцев // *Московский журнал международного права*. – 2009. – № 1. – С. 69–82.
4. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права / М.В. Цвік, О.В. Петришин. – Х. : Право, 2009. – 572 с.
5. Ивентьев С.И. Соматические права с точки зрения четвертого и пятого поколений прав человека / С.И. Ивентьев // *ФЭН-НАУКА*. – 2012. – № 3. – С. 49–52.
6. Ивентьев С.И. Духовно-нравственные права и свободы человека и гражданина. Право на жизнь / С.И. Ивентьев // *Проблемы взаимодействия личности и власти в условиях построения правового государства* : сб. матер. Междунар. науч.-практ. конф. (31 мая 2010 г.) : в 2 ч. / отв. ред. И.Ю. Ташбекова. – Курск : Юго-Западный гос. ун-т, 2010. – Ч. 2. – С. 36–38.
7. Конституции государств (стран) мира: интернет-библиотека конституций Романа Пашкова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://worldconstitutions.ru>.
8. Йорыш А.И. Правовые и этические проблемы клонирования человека / А.И. Йорыш // *Государство и право*. – 1998. – № 11. – С. 87–93.
9. Ковлер А.И. Антропология права : [учебник] / А.И. Ковлер – М., 2002. – 480 с.
10. Кокамбо Ю.Д. Соматические права человека как новое поколение прав личности / Ю.Д. Кокамбо [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.amursu.ru/attachments/article/12995/14_82-85.pdf.
11. Крусс В.И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы / В.И. Крусс // *Государство и право*. – 2000. – № 19. – С. 43–50.
12. Лаврик М.А. К теории соматических прав человека / М.А. Лаврик // *Сибирский юридический вестник*. – 2005. – № 3. – С. 23–33.
13. Мушак Н.Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізаційних процесів / Н.Б. Мушак // *Часопис Київського університету права*. – 2011. – № 2. – С. 298–301. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_2/298.pdf.
14. Павленко А.Н. Искусственное и естественное / А.И. Павленко // *Новая философская энциклопедия* : в 4 т. – М., 2001– . – Т. 2. – 2001. – С. 148–161.
15. Рудинский Ф.М. Гражданские права человека: общетеоретические вопросы / Ф.М. Рудинский // *Право и жизнь*. – 2000. – № 31. – С. 70–78.
16. Рыбин В.А. Эвтаназия и права человека: медицинский, юридический и философский аспекты / В.А. Рыбин // *Философский словарь по правам человека* / отв. ред. Н.В. Бряник. – Екатеринбург : АМБ, 2006. – С. 655–660.
17. Супрун О.В. Права людини нового покоління / О.В. Супрун // *Молодіжний науковий вісник Української академії банківської справи Національного банку України*. – 2013. – № 1(4) – С. 57–59.
18. Старовойтова О.Э. Юридический механизм реализации и защиты соматических прав человека и гражданина в Российской Федерации: историко-правовой и теоретический анализ : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.Э. Старовойтова. – СПб., 2006. – 453 с.

